

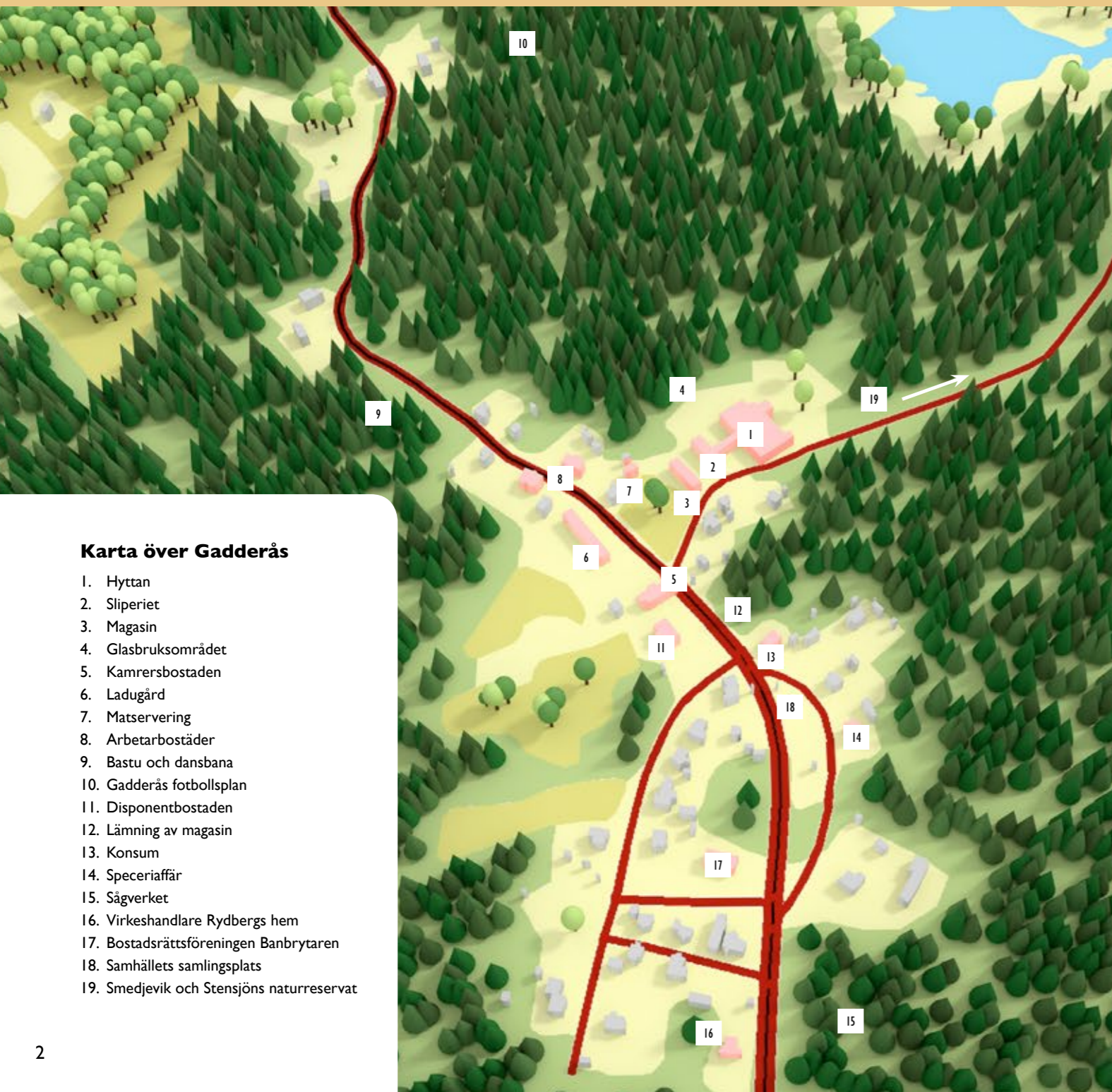
Gadderås glasbruk

Kulturhistorisk guide i glasbruksmiljö

Länsstyrelserna

Kalmar, Kronoberg

Karta över Gadderås

1. Hyttan
2. Sliperiet
3. Magasin
4. Glasbruksområdet
5. Kamrersbostaden
6. Ladugård
7. Matsservering
8. Arbetarbostäder
9. Bastu och dansbana
10. Gadderås fotbollsplan
11. Disponentbostaden
12. Lämning av magasin
13. Konsum
14. Speceriaffär
15. Sågverket
16. Virkeshandlare Rydbergs hem
17. Bostadsrättsföreningen Banbrytaren
18. Samhällets samlingsplats
19. Smedjevik och Stensjöns naturreservat

Innehåll

Välkommen till Gadderås	5	12. Lämning av magasin	18
1. Hyttan	6	13. Konsum	20
2. Sliperiet	7	14. Speceriaffär	23
3. Magasin	8	15. Sågverket	23
4. Glasbruksområdet	9	16. Virkeshandlare Rydbergs hem	25
5. Kamrersbostaden	10	17. Bostadsrättsföreningen Banbrytaren	25
6. Ladugård	11	18. Samhällets samlingsplats	26
7. Matsservering	12	19. Smedjevik och Stensjöns naturreservat	29
8. Arbetarbostäder	15	Gadderås glasbruk	30
9. Bastu och dansbana	16	Bostäder i Gadderås	35
10. Gadderås fotbollsplan	17	Produkter	36
11. Disponentbostaden	18	Vill du veta mer?	39

Copyright © 2018 Länsstyrelserna i Kalmar och Kronobergs län
 Författare: Magdalena Jonsson Kalmar läns museum, med hjälp av
 Tomas Johansson, Gadderås samhällsförening.
 Foto: Kalmar läns museum, om inget annat anges.
 Foto baksida: Lotta Lamke, Länsstyrelsen Kalmar län.

ISBN: 978-91-975551-3-5
 Dnr: 430-1406-18
 Layout: Adshape AB
 Tryck: Larsson Offsettryck AB

Välkommen till Gadderås

Det här materialet är tänkt att användas som en guide för dig som vill gå på upptäcktsfärd bland glasbruksmiljöerna. Varje avsnitt har en siffra som motsvarar en plats på kartan längst fram i häftet. Liknande guideskrifter finns för flera orter i Glasriket. Så känn dig välkommen att upptäcka Glasrikets rika kulturarv, men tänk på att många av byggnaderna är privatägda. Mycket nöje!

Gadderås glasbruk grundades 1871 av en lantbrukare från Bäckebo som hette Carl August Jonsson. Tillverkningen var inriktad på flaskor och buteljer. Glasbruket gick dåligt och bytte ägare flera gånger. Man prövade att istället tillverka fönsterglas men inte heller det gick bra. I perioder låg verksamheten vid bruket helt nere. 1932 fick glasbruket i Gadderås en nystart. Då började man under ledning av ägaren Sigurd Ekenfors att tillverka glödlampor. Verksamheten gick bra fram till slutet av 1950-talet. Då hårdnade konkurrensen bland de smäländska glasbruken. I Gadderås försökte man sig på att tillverka belysningsglas och konstglas och att samarbeta med andra glasbruk men det misslyckades och 1967 lades glasbruket ner.

Gadderås glasbruks hytta. Foto: Lotta Lamke, Länsstyrelsen Kalmar län.

1. Hyttan

Den första hyttan i Gadderås var en träbyggnad som brann ner 1887. Glasstillverkning var en brandfarlig verksamhet och flera av bruken i Glasriket har brunnit. Den hyttbyggnad man ser i Gadderås idag är i grunden den byggnad som uppfördes efter branden 1887 men den har byggts till vid olika tillfällen.

Många glasbruksmiljöer består av flera byggnader med olika funktioner. I Gadderås har antalet byggnader varit få. Flera av funktionerna på bruket har varit samlade i hyttbyggnaden, till exempel sprängkammare, där kappan på servisglaset togs bort, och mængkammare, där ingredienserna till glasmassan blandades.

Det vitputsade sliperiet. Foto: Lotta Lamke, Länsstyrelsen Kalmar län.

2. Sliperiet

Den här vitputsade byggnaden med klassicistiska detaljer i fasaden är byggd på 1920-talet. Här var glasbrukets sliperi inrymt.

Magasinsbyggnaden. Foto: Lotta Lamke, Länsstyrelsen Kalmar län.

3. Magasin

Intill sliperiet ligger en lång, rödmålad träbyggnad som har fungerat som magasin för bruket. Här förvarades brukets glas i väntan på transport ut i världen. I byggnaden har också varit packbod där glaset packades in i halm, ormbunkar eller träull för att kunna transporteras. Lådor med mått som passade brukets

produkter tillverkades på plats. Idag används delar av huset som förråd. En del av byggnaden används av samhällsföreningen.

4. Glasbruksområdet

Området kring hyttan i Gadderås är ett av de glasbruksområden som undersökts för att fastställa vilka miljögifter som finns i marken. Det har visat sig att här bland annat finns arsenik, som användes som ingrediens i glassmassan, samt flourvätesyra som användes för att frosta till exempel lampglas, så att det inte

Foto: Lotta Lamke, Länsstyrelsen Kalmar län.

bländade. Båda ämnena är mycket giftiga. I väntan på sanering är området avspärrat med staket. Sedan nedläggningen 1967 har underhållet av byggnaderna varit begränsat. Utrustningen för glastillverkning har rivits ut ur hyttan och sliperiet.

Kamrersbostaden.

5. Kamrersbostaden

Huset byggdes 1875 och var redan då en del av glasbruket. Huset kan ha fungerat som disponentsbostad innan den nya disponentvillan byggdes i början av 1950-talet. Till huset hörde då också troligen ladugården, nr 6. I slutet av 1940-talet bodde

brukets kamrer Ivar Rystedt i huset. Mot Ryets väg finns en tillbyggnad som rymde brukets kontor. När arbetarna skulle hämta ut sin lön på fredagarna fick de gå in genom de vita dörarna mot vägen för att få sitt lönekuvert.

Ladugården som hörde till glasbrukets jordbruk. Foto: Lotta Lamke, Länsstyrelsen Kalmar län.

6. Ladugård

Ladugården har troligen ursprungligen tillhört Kamrersbostaden, nr 5. Ladugården ska vara byggd 1903 och beskrivs på 1940-talet ha plats för 2 hästar och 15 nötkreatur. Jordbruket ägdes av

Gadderås Glasbruk AB. I mitten av 1900-talet bodde den som drev jordbruket i den lilla stugan på andra sidan Ryets väg.

7. Matsservering

I den här lilla stugan fanns tidigare en matsservering där ungarlarna på bruket för en billig penning kunde äta. Serveringen sköttes först av Britta Petersson och Stina Håkansson. Därefter har Inga Lindvall och efter henne Alva Johansson skött serveringen. När Alva drev serveringen hade hon 6–10 personer i maten varje dag. De som åt betalade 4.50 per dag. Till det kom 2 kronor per person och dag som bruket lade till. När huset är byggt är inte känt. Idag privatbostad.

Det här lilla huset fungerade som matsservering för de anställda på Gadderås glasbruk.

Vårhögskolan

8. Arbetarbostäder

De här båda vitputsade byggnaderna är troligen byggda på 1930-talet. De byggdes av Gadderås glasbruk. På bottenvåningen fanns i varje hus ett par lägenheter för anställda med familjer. På övervåningen fanns fyra lägenheter för ungar. Att kunna erbjuda bra arbetarbostäder var viktigt för att kunna locka duktiga glasarbetare till bruket. Efter brukets nedläggning såldes de båda fastigheterna och de är idag privatbostäder.

En av de vitputsade arbetarbostäderna.

Grunden efter bastun i Gadderås.

9. Bastu och dansbana

I vad som idag är en granskog norr om samhällets bebyggelse låg i mitten av 1900-talet ortens bastu och en dansbana. Av bastun finns idag en gjuten stensockel med trappa bevarad. Bastun byggdes av glasbruket och var flitigt använd av arbetarna på

bruket. Byggnaden fanns kvar fram till nedläggningen av bruket men därefter förföll den och revs.

Sydost om bastun fanns under 1930- och 1940-talen en dansbana. Spåren av den är idag helt borta.

Gadderås första fotbollsplan.

10. Gadderås fotbollsplan

Tittar du noga kan du upptäcka den stenröjda ytan där ortens fotbollsplan fanns en gång i tiden. Här spelades prestigefulla matcher mot de andra glasbruksorternas fotbollslag. 1942 gick de båda föreningarna i Gadderås och Flygsfors samman i Flygsfors-

Gadderås IF. Fyra år senare stod den nya gemensamma fotbollsplanen klar. Den nya planen låg mitt emellan Gadderås och Flygsfors för att det skulle vara rättvist. På vägen mellan Orrefors och Gadderås kan man se planen sydost om vägen.

11. Disponentbostaden

Disponentbostaden byggdes 1951–1952. Huset rymde sju rum, kök och två hallar. Kring huset finns än idag en större trädgård. En disponentbostad utmärker sig i ett litet brukssamhälle och så är det också i Gadderås. Huset storlek, material och arkitektur skiljer ut det från övriga byggnader. Huset är idag privat.

12. Lämning av magasin

Öster om Ryets väg, precis i vägganten, kan man se en stensockel. Här låg tidigare ett av brukets magasin.

Disponentbostaden.

13. Konsum

Det här var Gadderås konsumaffär. Tidigt fanns en brukshandel men när den lades ner fick Gadderåsborna istället hämta sina varor från en butik i Orrefors. Det gjorde man till 1925 då Konsum öppnade en filial på orten. Den nya konsumaffären var inrättad i ett magasin som låg intill den gamla brukshandeln. Första föreståndaren hette Kerstin Fagerlund. Butiken var öppen tre dagar i veckan men från 1932, då bruket började gå bra, hade man öppet varje dag.

Tredjedagjul 1935 var olyckan framme och butiken brann

ner. Man ordnade snabbt med en tillfällig lokal och redan året därpå byggdes det här huset. Det var virkeshandlare Karl Rydberg som stod för bygget. Konsumföreningen fick i början hyra huset men redan 1938 kunde man köpa det. Ingången till affären fanns på gaveln mot Ryets väg. Förutom butiklokalen rymdes kontor och lager samt en bostadslägenhet för föreståndaren i huset. Affären drevs fram till 1972. Därefter hade man under en tid en varubuss som kom till orten. Idag är huset privatbostad.

Före detta Konsum i Gadderås.

Före detta speceriaffär.

14. Speceriaffär

Förutom Konsumbutiken fanns en privatägd liten speceriaffär. Huset byggdes 1931 och affären kan ha startats redan då. 1956 köptes huset av Rune och Ella Helin som drev verksamheten vidare. Här fanns då också en bensinpump. Under 1960-talet lades affären ner och huset är idag privatbostad.

15. Sågverket

På den här platsen låg tidigare ett sågverk. Det startades av Karl Rydberg på 1930-talet. Sågverket drevs med en ångmaskin. Ångmaskinen var brandfarlig och ersattes med tiden av el. Timret avverkades under vintern av de torpare som bodde i trakterna och transporterades till sågverket. Virket som producerades kunde exporteras från Kalmar men kunde också säljas till lokala kunder. Det fanns en femkutterhyvel som kunde hyvla en stor variation av olika lister. Det sågade virket transporterades ut på brädgården för att torka med hjälp av vagnar som gick på utlagd räls. Mauritz Isaksson övertog sågen efter Rydberg och fortsatte att driva den till 1973. År 1974 såldes anläggningen inklusive ångmaskinen på auktion. Platsen är idag igenväxt men det finns spår efter byggnader och maskiner i terrängen.

På platsen där sågverket tidigare låg finns idag rester av grunder, järnvägsräls och skrot. Här är lämningarna av sågens transformatorstation.

16. Virkeshandlare Rydbergs hem

Här bodde sågverkets ägare Karl Rydberg med hustrun Beda. Huset, som de lät bygga år 1932, har förblivit i släktens ägo.

17. Bostadsrättsföreningen Banbrytarens

På Banbrytarens väg ligger bostadsrättsföreningen Banbrytarens flerfamiljshus som stod klart 1949.

Familjen Rydbergs hem.

18. Samhällets samlingsplats

Mitt i Gadderås finns ortens samlingsplats med anslagstavla och busshållplats. Här finns också en lekplats och en gräsmatta med en glasblåsare av metall som hälsar välkommen till orten. Här har samhällsföreningen varje sommar midsommarfest. Samhällsföreningen bildades 1968 efter brukets nedläggning. Målet var att hålla liv i orten och arbeta för ortsbarnas bästa. Man har bland annat ordnat med oljegrus och gatubelysning i samhället, samt arbetat för att få fiberkabel till orten.

Samlingsplatsen i Gadderås.

19. Smedjevik och Stensjöns naturreservat

Följer man vägen mot Skogsby kommer man efter några kilometer till Smedjevik och Stensjön. Smedjevik är idag en ödeby men tidigare fanns här tre gårdar. Kvar på platsen finns en loftbod som tillhör Madesjö hembygdsgeningsförening. I skogarna kring byn fanns flera torp. Under 1800-talet arbetade man med att plocka upp sjö- och myrsmalm. Malmen förädlades till järn på det närbelägna Flerohoppes järnbruk. Men järnbruksepoken i Flerohopp tog slut och byns innevånare flyttade. I mitten av 1900-talet låg byn öde.

Stensjön är som namnet säger stenig och grund. Flera små öar sticker upp i sjön. I söder finns flera stora mader, våtmarker där man förr kunde slå hö. Idag är området naturreservat med flera fridlysta fågelarter, växter och insekter.

Stensjön i Smedjeviks naturreservat.

Gadderås glasbruk

Gadderås buteljglasbruk startades 1875 av en lantbrukare från Bäckebo som hette Carl August Jonsson. Fransk-tyska kriget hade påverkat möjligheten att importera flaskor och buteljer till Sverige. Flera glasbruk startades som tänkte fylla tomrummet, bland annat Alsterbro Glasbruk. Det blev dock en kortvarig framgång för de här bruken. Kriget tog slut 1871 och när den tyska produktionen hade återhämtat sig fick de svenska buteljglasbruken svårt att konkurrera. Många ställde om produktionen eller gick i konkurs. I Gadderås fortsatte man att producera flaskor och buteljer men de många ägarbytena och perioder då tillverkningen låg nere under slutet av 1800-talet vittnar om att det inte var lätt att driva glasbruk. Lantbrukare Jonsson sålde verksamheten till Enok Borell från Nybro som ägde bruket 1880–1885. Han sålde i sin tur till en lantbrukare som hette Broman. Broman drev själv inte verksamheten utan hyrde ut hyttan till ett par herrar vid namn Seitz och Lundkvist. Vid denna tid övergick man till att tillverka fönsterglas. År 1897 inköptes bruket av Svend Gregers Bønnelycke och Anders Lauritz Thuröe. Tillsammans ägde de Skånska Takpappfabriken i Malmö. Det var ursprungligen ett danskt företag som tillverkade takpapp, träskyddsmedel och ogräsbekämpningsmedel. Företaget flyttade 1965 till Teckomatorp och blev det skandalomsusade BTKemi KVK AB. Bønnelycke och Thuröe ägde Gadderås till 1923 då Sigurd Ekenfors och hans kompanjon vid namn Florin köpte bruket.

Arbetsstyrkan vid Gadderås glasbruk 1957.
Källa: Madesjö hembygdsförening.

Bakom hyttan ligger glastippen med fragment av brukets produktion. Tippen är en källa till brukets historia, men också till förorening av miljön.

De osäkra arbetsförhållandena och perioderna med produktionsstopp gjorde att folket på orten blev rörligt. Många passerade genom det lilla samhälle som växte fram. År 1928 slutade man producera fönsterglas och bruket lades ner. Under fyra år låg tillverkningen nere vid Gadderås glasbruk men 1932 startades den på nytt av Sigurd Ekenfors. Nu var produktionen inriktad på tillverkning av glödlampskolvar. Satsningen lyckades och bruket blev mycket framgångsrikt under 1930- och 1940-talen. År 1946 såldes hälften av bolagets aktier till Flygsfors glasbruk och man ombildades till AB Gadderås Glasbruk. Vid den här tiden producerades 6,5 miljoner glödlampskolvar per år och 50 personer var anställda.

Olle Högström blev ny ägare 1959. Han lät modernisera hyttan och framtidstron blomstrade. Formgivare anställdes

och belysnings- och konstglas blev viktiga produkter. Bara glödlampskolvar med speciell utformning fanns kvar från den tidigare produktionen. Olle Högströms tid i Gadderås blev kort. Bruket såldes 1960 till AB Flygsfors glasbruk under ledning av Roland Holmdahl. Den positiva satsningen fortsatte under några år. Nytt folk anställdes. Bland annat rekryterade man glasarbetare från Grekland och Tyskland. 1965 bildades Flygsforsgruppen med bruken i Flygsfors, Gadderås och Målerås. Men den positiva utvecklingen avbröts av den djupa kris som hela den svenska glasbranschen upplevde i slutet av 1960-talet och in på 1970-talet. Gadderås glasbruk lades ner 29 april 1967. 50 personer blev arbetslösa. Flera anställdes i Flygsfors, andra i Orrefors, men många lämnade också glasindustrin och sökte sig till andra branscher.

Vas ur brukets sena produktion.
Ur Kulturparken Småland/
Smålands museums samlingar.

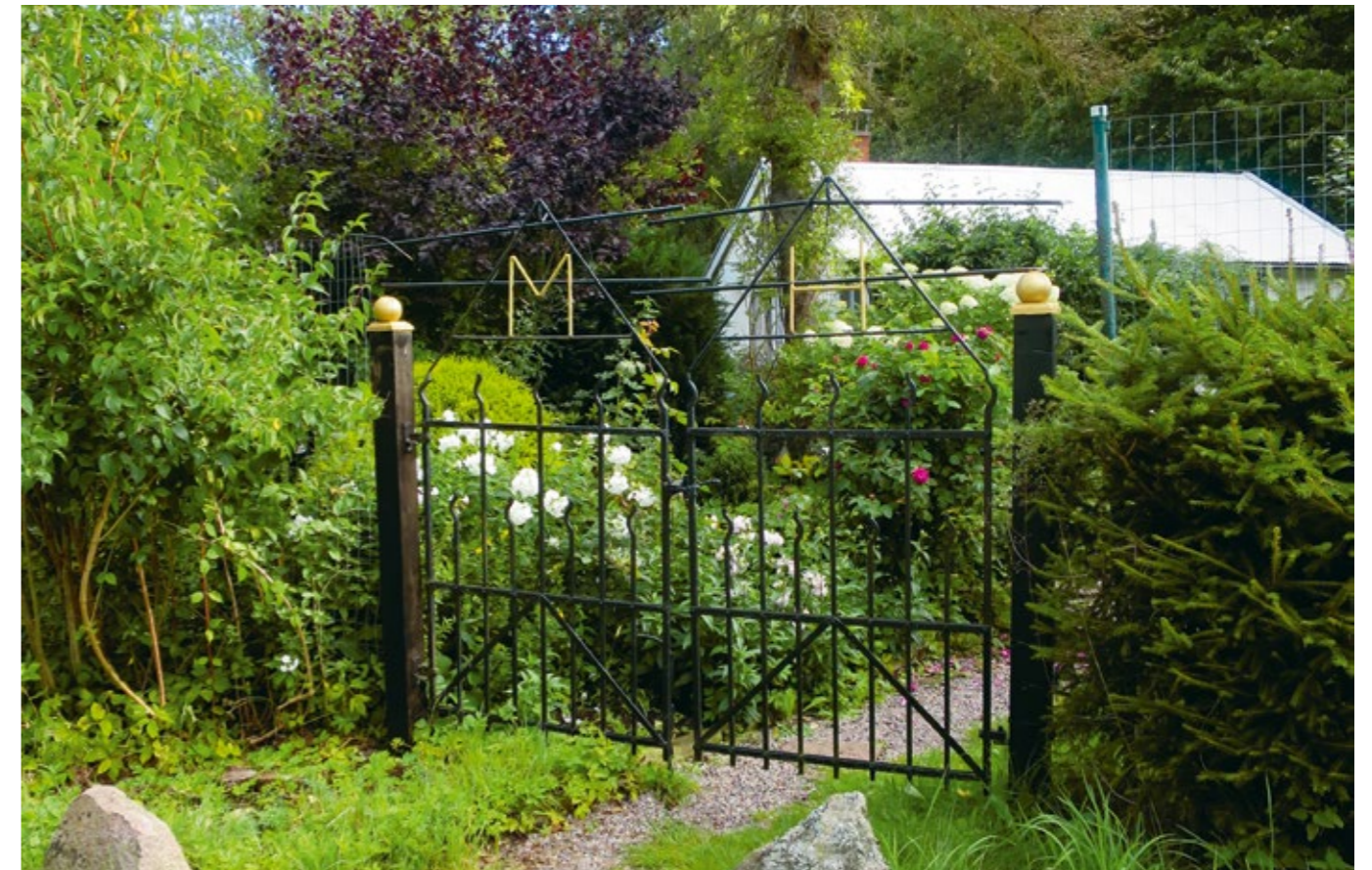

Villa i Gadderås.

Bostäder i Gadderås

På 1930-talet gick det bra för glasbruket och orten levde upp. Många av de hus som finns på orten byggdes då och verksamheter startade. Glasbruket ägde all mark i samhället men den som ville

kunde få slå ut en tomt och bekosta bygget av en egen villa. Flera av husen är uppförda under 1930- och 1940-talen. När glasbruket lades ned köpte flera av de boende i samhället sina tomter.

Produkter

Gadderås var ursprungligen ett buteljbruk men från 1885 övergick man till att tillverka fönsterglas. På 1930-talet konkurrerades det munblåsta fönsterglas ut av ny teknik där glasmassan drogs genom valsar. På så sätt kunde man få större rutor. Många fönsterglasbruk lades ner eller lade om produktionen. I Gadderås övergav man fönsterglastillverkningen 1928. Istället började man 1932 att blåsa glödlampskolvar. Med tiden hårdnade konkurrensen även när det gäller glödlampor. I slutet av 1950-talet ställdes produktionen om igen. En liten produktion av speciella glödlampskolvar levde kvar men bruket kom främst att inrikta sig på belysnings- och konstglas.

Glas från Gadderås glasbruk. Ur Kulturparken Småland/Smålands museums samlingar.

Vill du veta mer?

- Djarva tag, Hyttepoker i förvandling i Flygsfors och Gadderås
- KUL-projektet i Glasriket, Slutrapport 2006, Länsstyrelsen i Kalmar län
- Sveriges bebyggelse, Sigurd Erixson Uddevalla 1958

Foto: Lotta Lamke, Länsstyrelsen Kalmar län.

Länsstyrelserna

Kalmar, Kronoberg

Länsstyrelsen Kalmar län
Besöksadress: Regeringsgatan 1, Kalmar
Postadress: Länsstyrelsen, 391 86 KALMAR
Tfn: 010-223 80 00
www.lansstyrelsen.se/kalmar

Länsstyrelsen i Kronobergs län
Besöksadress: Kungsgatan 8, Växjö
Postadress: Länsstyrelsen, 351 86 VÄXJÖ
Tfn: 010-223 70 00
www.lansstyrelsen.se/kronoberg